

a kérdésre keresi a választ, tekinthető-e Johann a német humanizmus egyik korai képviselőjének, mint azt például Konrad Burdach állította. Vollmann dolgozatából kiderül: Johann – bár műveiben már érzékelhetők a szellemi megújulás jelei – közelebb áll a középkorhoz. Hasonló eredményre jut Peter Ochsenbein is Johann von Neumarkt stílusának vizsgálatakor. Burdach és tanítványai Johannt – jelentőségét túlbecsülve – az újfelnémet nyelv megeremtőjének tekintették, meg voltak győződve, hogy az új stílus tartalmilag is újat hozott. A kutatás később átesett a ló másik oldalára, Johann prózáját stílusgyakorlattá degradálta, s nem tekintette jelentős teljesítménynek. Ochsenbein Johann nyelvi helyének pontos meghatározásához kíván hozzájárulni Johann imafordításai stílusának elemzésével. E szövegek még a késő középkori imafordítás-irodalomban gyökereznek, ám ha stílusukat összehasonlítjuk a kortárs német imák nyelvezetével, kiderül: Johann imái „kis gyöngyszemek” azokhoz képest.

Hans-Joachim Behr a *Vita Caroli Quarti* című művet elemzi. A kutatók sokat foglalkoztak már IV. Károly autobiográfiájával, ám a mű funkcióját illetően ma sincs konszenzus, számtalan, egymásnak gyakran ellentmondó hipotézis született. Behr felhívja a figyelmet arra, hogy az elemzések eddig figyelmen kívül hagyták a mű meditatív-vallásos részeit. Szerinte a mű nem egy idealizált önábrázolás, hanem jövőendő uralkodók számára írt „kézikönyv”, amely azt kívánja sugallni, hogy a vallásosság és a politikusi tevékenység nem zárják ki egymást.

Köztudott, hogy IV. Károly vonzódott az apokaliptika iránt. Sabine Schmolinsky tanulmánya rávilágít arra, hogy az apokaliptika és a prófécia IV. Károly uralkodói legitimációjának fontos esz-köze volt. Michael Stolz Heinrich von Mügelin IV. Károlyhoz címzett panegirikus költészetét elemzi, Xenja von Ertzdorff pedig a Kínát és Indiát megjárt Johannes de Marignolis *Cronica Boemorum* című művével foglalkozik. A ferences barát IV. Károly megbízásából készítette el krónikáját, amelynek érdekessége, hogy a szerző beleszórt német és indiai élményeinek leírását is. Arno Mentzel-Reuters a *Wenzelsbibel*, illetve a középnémet bibliafordítások és Wiclif tanainak elterjedése közötti összefüggéseket vizsgálja. Igen tanulságos Christian Kiening tanulmánya, amely az *Ackermann aus Böhmen* (*Csehlföldi szántóvető*) című művet elemzi. A kutatók eddig egyetértettek abban, hogy Johannes von Tepl műve a vitaköltészet egyik szép példája. Kiening tanulmányában Jób könyvét, Seneca és Boethius műveit mint lehetséges mintákat viz-

sgálva arra a következtetésre jut, hogy a mű nem az altercatio, hanem a consolatio hagyományában gyökerezik. Karl Bertau az *Ackermann aus Böhmen* cseh recepciójának, a *Tkadleček*nek új megközelítési lehetőségeiről szól.

A kötet végén – a Wolfram von Eschenbach-Gesellschaft kiadványáról lévén szó – két új Wolfram-törédekről számol be Hartmut Beckers, Norbert Ott és Klaus Klein. Renate Decke-Cornill pedig az 1991/92-ben megjelent Wolframmal foglalkozó tanulmányok, könyvek jegyzékét állította össze.

A fekete-fehér és színes képekkel szépen illusztrált kötet tanulmányai számos új kutatási eredménnyel gazdagítják a régi német irodalom e fontos korszakáról alkotott képünket. E könyv fontos lépés a „prágai irodalom”-ról majdan megírandó monográfia felé.

LÓKÓS PÉTER

Martin Luthers Fabeln und Sprichwörter. Hrsg. von Reinhard Dithmar. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1995. 248. (2., korr. Aufl.)

Az irodalmi és a szóbeli hagyomány határán álló epikai kifejezésformák közül az irodalomtörténet és a folklorisztika mindig megkülönböztetett figyelemben részesítette a társadalmi, erkölcsi kérdésekkel kapcsolatos állásfoglalások művészi megjelenítésére különösen alkalmas műfajt, az ezópusi mesét. A műfajjal kapcsolatos elméleti megnyilatkozások skálája a XVI. századtól napjainkig rendkívül széles, ennek ellenére – vagy tán éppen ezért is – az ezópusi mese mint műfaj általánosan érvényes meghatározása ma is hiányzik. A definíciós kísérletek többnyire egyes szerzők, korszakok vagy típusok alapján születtek, s a műfaji kritériumok és szerkezeti sajátosságok meghatározása is ezek alapján történt. Ugyanakkor egyetértés látszik kialakulni abban, hogy az ezópusi mese a parabolához és a példabeszédhez hasonlóan, a képes beszédmód egy fajtája, s funkcióját tekintve különösen szoros kapcsolatban áll a közmondással, az exemplummal és az emblémával.

Jól ismert az is, hogy a XV–XVI. században az ezópusi fabuláknak kétféle, humanista, illetőleg protestáns szemléletű feldolgozása jött létre. Az utóbbiak közül irodalmi szempontból is az egyik legjelentősebbet Luther Márton készítette. Melanchthonhoz hasonlóan, Luther igen magasra értékelte a fabulák pedagógiai és politikai jelentőségét, s fontos szerepet tulajdonított nekik a jellemnevelésben, az ítélőképesség fejlesztésében és a

szentírás megértésében. Erre utal, hogy különböző frásaiban, így leveleiben, zsoltármagyarázataiban és beszédeiben számos fabula, parabolikus kifejezés és közmondás található. Luther az 1530-as augsburgi birodalmi gyűlés ideje alatt Coburgban hozzákezdett az ezópusi gyűjtemény átdolgozásához, s nem sokkal ezután egy csaknem ötszáz darabból álló közmondásgyűjteményt is összeállított.

Reinhard Dithmar, a berlini Freie Universität professzora most elsőként vállalkozott arra, hogy az egész életművet áttekintve, kiválogassa és a közmondásokkal együtt egy kötetben közreadja Luther összes fabuláját és fabulával kapcsolatos elvi megnyilatkozását. Dithmar már korábban kiadott egy forrásgyűjteményt a fabula, parabola és példabeszéd elméletéről (*Texte zur Theorie von Fabeln, Parabeln und Gleichnissen*. München, 1982.), s ő írta az *Enzyklopädie des Märchens* kitűnő történeti áttekintést nyújtó „Fabel” és „Fabelbücher” címszavait (1984. 4. kötet, 727–764. hasáb). Ez a mostani kötet különböző forrásból származó, a szövegahagyományozódás eltérő szintjén álló, részben különböző műfajú szövegeket egyesít. Így tartalmazza Luther Ezópus-feldolgozásának teljes, tizenhárom darabból álló szövegét az összes nyomtatott és kéziratos változattal, valamint az ehhez forrásul szolgáló 1476-os Steinhöwel-féle Ezópus-kiadás megfelelő latin és német szövegével. Közli továbbá Luther négy öszövségi mesefordítását, harmincnál több saját fabuláját és állatokkal kapcsolatos példabeszédét különböző írásaiból és a *Tischreden* szövegéből, s közreadja Luther fabulával kapcsolatos elméleti állásfoglalásait és közmondásgyűjteményét. A szövegek értelmezését a szokásos bevezetés, kommentár, forrás- és irodalomjegyzék mellett az 1476-os Ezópus-kiadásból vett fametszetek, Lukas Cranach műhelyében készült táblaképek és Luther eredeti kézirata egy részének reprodukciói segítik.

Az Ezópus-átdolgozás első, a jénai Luther-kiadás 5. kötetében történt 1557-es megjelenését követően egészen 1887-ig, Luther kéziratainak megtalálásáig csak ez a nyomtatott változat volt ismert. Dithmar összeállításának jelentőségét első sorban az adja, hogy az Ezópus-átdolgozás Ernst Thiele (1888.) és Willi Steinberg-féle (1961.) kiadásai mára tudományos szempontból túlhaladottá váltak, s ez az első, az összes fabulát, a rájuk vonatkozó elvi jelentőségű szövegeket és a közmondásgyűjteményt együtt tartalmazó kiadás. Az irodalomtörténeti figyelme eddig jórészt a tizenhárom ezópusi mese néhány hét alatt készült, töredékként fennmaradt átdolgozására korlátozódott.

Ez a kiadás jelentősen megkönnyíti az összehasonlítást, s a szövegváltozatok összevetése módját ad Luther munkamódszerének beható vizsgálatára.

Az Ezópus-átdolgozás előszava szerint a fabulákat Luther nemcsak gyermekeknek, hanem mindenkinek szánta, beleértve a fejedelmeket. Időben vizsgálva a fabulákat megfigyelhető, hogy a mesék satirikus használatával szemben fokozatosan előtérbe került a szövegek didaktikus funkciója. Steinhöwel fordítását Luther durvaságai miatt bírálta, s föltehetően ez is ösztönözte az új, „megtisztított” változat elkészítésére. A kéziratos szövegváltozatok összevetéséből kitűnik, hogy Luther kezdetben törekedett a mesék etikai szempontok szerinti rendszerezésére, a munka során azonban közelebből meg nem határozható nehézség merült föl, s a hetedik szövegnél föl hagyott az eredeti elgondolás megvalósításával.

A szövegelemzés tanúsága szerint Luther a német mellett a latin szöveg is forrásként használta az átdolgozásban, emellett azonban teljesen szuverén módon bánt a szövegekkel. Míg Steinhöwel fordítása nehézkes, szorosan követi az eredetit, Luther szándékosan rövidsége törekedett: gyakran kihagyott, a lényegre, illetőleg a cselekményre összpontosított, dialógusokat hozott létre és dramatizálta az elbeszélést. A retorikailag hatásosabb megformálás érdekében rövidítette vagy egyszerűen elhagyta a bevezetést és az értelmezést, a hosszú mondatokat felbontotta, s számos bibliai utalást, népnyelvi fordulatot, közmondást és szólást szőtt az elbeszélésbe. Az is előfordult, hogy a narratív részben nem szereplő tanulságot függesztette a szöveghez, máskor a szándékolt értelem teljesebb kifejezése érdekében átalakította a beillesztett közmondásokat is. Következésképpen törekedett a cselekedetek motiválására, a közérthető és szemléletes fogalmazására, a nyelvi ritmust a tartalomhoz igazította. Többször előfordult, hogy beavatkozásai megváltoztatták a fabula eredeti értelmét, illetőleg jelentős hangulateltolódást hoztak létre. A felsoroltak alapján önként kínálkozik az összevetés Heltai Gáspár több mint harminc évvel később készült Ezópus-átdolgozásával: a szépprózai kidolgozásnak mindezek az eszközei Heltainál is megtalálhatók, a következetesen rövidítés miatt azonban Luther, Heltaitól eltérően, nem élt a novellává kerekítés lehetőségével, s az sem fordult elő, hogy – mint Heltai többször – az értelmezést önálló értekezéssé alakította.

A kötetben közölt öszövségi mesefordítások Joram (Bir 9,6–15), Joás (2 Kir 14,9) és Nátán próféta (2 Sám 12,1–15) meséje, valamint

az Ének (példabeszéd) az Úr szőlőjéről (Iz 5, 1–7). Az Ezópus-átdolgozás fabuláival szemben a levelek és a *Tischreden* fabulái többnyire konkrét történeti, politikai vonatkozást hordoznak, melyek ismerete nélkülözhetetlen a helyes értelmezéshez és Luther nyelvi teljesítményének megítéléséhez. Prédikációiban Luther a fabulákat, fabula-idézeteket és -utalásokat – gyakran közmondásokkal összekapcsolva – többnyire bizonyításra használta. Az eltérő hagyományozódási forma miatt külön csoportot alkotnak a Johannes Mathesius Luther-életrajzának hetedik prédikációjában összegyűjtött, a reformátor által különféle alkalmakkor elmondott, állatokkal kapcsolatos történetek. Dithmar a jegyzetekben mindig utal a szövegek párhuzamos előfordulására az életműben, s a források azonosításakor gyakran helyesbíti a korábbi szövegkiadók megállapításait.

A kiadás kapcsán végül felvehető, hogy bár a XVI. századi magyar nyelvű szépprózai munkák közül a legtöbb irodalomtörténeti tanulmány Heltai Száz fabulájával foglalkozik, amely két XVI. századi kiadását követően az utóbbi száz évben kilenc különféle kiadást ért meg, a teljes szöveg kritikai kiadása azonban továbbra is hiányzik. Talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy Heltrai munkája irodalmi és folklórisztikai jelentőségét tekintve bátran odaállítható Luther átdolgozása mellé, sőt több vonatkozásban föltülmúlja azt. Éppen ezért a kritikai kiadás megvalósítása az irodalomtörténet és a történeti elbeszéléskutatás egyik közös, sürgető feladata.

TÜSKÉS GÁBOR

The Art of the Emblem. Essays in Honor of Karl Josef Höltgen. Ed. by Michael Bath – John Manning – Alan R. Young. New York, AMS Press 1993. 272. /AMS Studies in the Emblem 10./

Legkésőbb Rosemary Freeman alapvető monográfiája (*English Emblem Books*. London, 1948.) után módosításra szorult a korábbi német, mely szerint az emblematika jelentősége az angol irodalom és művelődés történetében elhanyagolható. Időközben önálló vizsgálatok sora született az ismertebb angol emblemaszövegekről. Így például Samuel Daniel Gioivo-fordításáról (1585.), Geoffrey Whitney Shakespeare-re is hatással lévő nevezetes összeállításáról (1586.), az 1591-ben Londonban kiadott Paradim-fordításról, továbbá Henry Peacham, George Whiter és Francis Quarles munkáiról. Fény derült arra is, hogy az emblematikus

formák szerepe az angol udvari, főúri kultúrában igen számottevő. Az angol emblematika időközben ugrásszerűen megsaporodott szakirodalmáról Peter M. Daly és Mary V. Silcox adott bibliográfiái áttekintést (*The English Emblem, Bibliography of Secondary Literature*. München, 1990.). Több mint negyven évvel Freeman után Michael Bath vállalkozott arra, hogy összegezze az elért eredményeket és újabb monográfiát szenteljen az angol reneszánsz emblematikának és a műfaj XVIII–XIX. századi utóéletének (*Speaking Pictures. English Emblem Books and Renaissance Culture*. London – New York, 1994.).

Karl Josef Höltgen az angol reneszánsz irodalom történetének egyik avatott németországi ismerője, akinek munkássága jelentősen hozzájárult az emblematika perifériális helyzetének megszüntetéséhez és az emblematika professzionális szintre emeléséhez. Höltgen 1968 óta professzor az erlangen–nürnbergi Friedrich-Alexander Universität angol irodalomtörténeti tanszékén. A 65. születésnapja alkalmából, tiszteletére kiadott tanulmánykötetben közölt, Sabine Haass által összeállított bibliográfia szerint 1957–1990 között tíz könyvet adott ki, köztük Quarles monográfiáját. Több emblemaszöveg hasonló kiadását gondozta, ezenkívül mintegy ötven angol és német nyelvű tanulmányt írt a XVI–XIX. századi angol és amerikai irodalom klasszikusairól (Shakespeare, Burton, Donne, Vaughan) és kevésbé ismert szerzőiről (pl. Robert Dallington, John Torpe, Richard Haydocke, Anne Bradstreet, Richard Latewar). Höltgen munkássága voltaképpen egyesíti az emblematika két fő irányát, az emblema irodalmi és képzőművészeti alkotások értelmezési segédletének, illetőleg önálló szimbolikus kifejezésformának tekintő megközelítést.

Jól mutatja ezt a korábbi tanulmánykötet, amely interdiszciplináris és komparatív módszerrel tárgyalja például az emblema kegyességi célú, anglikán poétikai hátterű adaptációjának példáit és ötvöződését a katolikus meditációs irodalmi hagyománnyal, illetőleg az alkalmi költészettel (*Aspects of the Emblem. Studies in the English Emblem Tradition and the European Context*. Kassel, 1986.). Egy Höltgen, Peter M. Daly és Wolfgang Lottes közös szerkesztésében megjelent másik tanulmánykötet tágabb összefüggésbe, az irodalom és a vizuális művészetek kapcsolatának különböző formái közé illesztette az emblematikát (*Word and Visual Imagination. Studies in the Interaction of English Literature and the Visual Arts*. Erlangen, 1988.). Ez utóbbi kötet dolgozatai a téma iránt az utób-